

Կ Ո Մ Ի Տ Ա Ս

«Այն ամբողջ կոնսերվատորիա է նա».
այսպիսի էին բնութագրել ժամանակակիցները
կոմիտասին:

Ինքնատիպ կոմպոզիտոր, երաժիշտ-մը-
տաժող, ժողովրդական երգերի անխնջ
հաւաքող, ոգեմնչուած երգիչ եւ երգչախմ-
բի վարիչ, մանկավարժ եւ լուսաւորիչ-
արտակարգ բազմաշնորհ էր Կոմիտասի ըս-
տեղծարարական անձը: Նրա բազմաբեղուն
եւ արդիւնաշատ գործունէութիւնը Հայ ե-
րաժշտութեան պատմութեան մէջ մի ամ-
բողջ դարաշրջան կազմեց եւ իր նշանակու-
թեամբ երաժշտական սահմաններից հեռու
տարածուեց:

Կոմիտասը խորապէս գիտակցել է ժո-
ղովրդական երաժշտութեան՝ որեւէ ժողո-
վուրդի մշակութի ինքնատուութիւնը հաւ-
տասող նշանակութիւնը: Ժողովրդական ե-
րաժշտութիւնը նա բարձր էր գնահատում
նաեւ որպէս կոմպոզիտորական արուեստը
զարգացնելու միջոց: «Ժողովրդական երգը
կոշտած է մեծ դեր խաղալու ապագայի ու-
ղիկ երաժշտութեան ճանապարհը գծելու
գործում»,- գրել է նա, արդէն իսկ ճանա-
շած լինելով ԶԻ-բը զարաւակիցի եւրոպա-
կան երաժշտական արուեստը:

Դեռեւս պատանեկան տարիներից, ար-
տասովոր եռանդով տրուելով ժողովրդա-
կան երգեր հաւաքելուն, նա բացայայտեց
Հայ ժողովրդական երաժշտական ստեղծա-
գործութեան անճանաչ շերտեր, յարմար-
եցուեց այդ վաղեմի արուեստի զարգախա-
նական-յուզական բովանդակութեան եւ ար-
դայաբոլորմիջոցների ողջ բազմապատե-
թիւնը, նրա ոճը: Իր ազգայրական ժառան-
գութեամբ Կոմիտասը խոշորագոյն աւանդ-
մունեց հայագիտութեան բնագաւառը եւ
զգալի ներդրում կատարեց նաեւ համաշ-
խարհային երաժշտական ֆոլկլորում, հա-
լոտացնելով այն մի պատկանելի հատուա-
ծով՝ աշխարհի բազմազգ ժողովուրդներից
մէկի երաժշտութեամբ, որն օժտուած է
սպիտակի վառ նկարագրով:

Հայ երաժշտութեան ֆոլկլորի մի շարք
հնաւոյն եւ բարձրարուեստ նմուշների վե-

րականդունացումը Կոմիտասի կողմից՝ ի-
րաւացիօրէն հաւասարեցում է պատմա-
մշակութային խոշոր յայտնագործութիւն-
ների: Երաժշտական ազգագրութեան ընա-
գաւառում Կոմիտասի նշանակութիւնն ա-
ռանել եւս մեծացաւ նրանով, որ Հիմնովին
իմաստաւորելով ժողովրդական երաժշտու-
թեան օրինաւորութիւնները, Հայ երաժ-
տական ֆոլկլորի մասին գրած իր յօդուած-
ներով նա սկզբունքային նոր ու կարեւոր
շատ բան մտցուց ժողովրդական ստեղծա-
գործութեան վերաբերող գիտութեան բնդ-
հանուր մեթոդաբանութեան մէջ:

Ժողովրդական երաժշտութիւնը հիմ-
նաւայեց Կոմիտաս-կոմպոզիտորի ստեղ-
ծագործութեան համար: Կոմիտասը տրուա-
կարգ կերպով բարձրացրեց ժողովրդական
երգի մշակումը կոշտող պեղադիտական նը-
շանակալիութիւնը: Նրա մենեբրգային ու
խմբերգային մշակումներում նկատելի է ժո-
ղովրդական ստեղծագործութեան կենսա-
կան զօրութեան եւ բնորոշ առանձնաբա-
կութիւնների զգացողութիւնը, բայց եւ
յարդգ զւուրմ է՝ ժողովրդական նիւթի վը-
րայ կոմպոզիտորի ստեղծագործական անդ-
հատականութեան զօրեղ ներգործութիւնը:

Դրա շնորհիւ ժողովրդական պարզուկ
երգերը Կոմիտասի գրչի տակ վերածուել են
զրամատիկական մենախօսութիւնների (Աւ-
տուրի, Միրաբի ծառ, Ալագեազ բարձր աւ-
րին), ոգրերգական կամ, հակառակ՝ ու-
րախ սերային պատմաների (Գարուն ա,
ձուն ա արել, Քելէր, ցալէր իմ Խարը, Հօյ
Նազամ), պեղնուկի աշխատանքին նուիր-
ուած ձօների (Գութանիբ, Կալիբը եւ
սայլիբ, Լուռ հարովի), նահապետական
ձէսերը նկարագրող ծաւալուն կտաւների
(Առաւօտուն բարի լալ, Հարսանեկան շա-
րերգեր, Վիճակի երգեր), ինչպէս նաեւ՝
կենցաղային բնութագրական պատկերների
(Գեղընկ պարերգերի շարքը) եւ այլն:

Գեղընկաստական բարձր արժէք ունեն
նաեւ Կոմիտասի՝ Հոգեւոր երգերի մշակում-
ները, երգեր՝ որոնք նա զրի առել կամ վե-
րականդնել էր իրենց երրանքի ժողովրդա-

կան կերտումներով (այդ մշակումները մէջ է նրա «Պատարագ»ը, արական խմբի համար դրուած ընդարձակ մասան)։ Անշուշտ, կոմպոզիտորի տաղանդն երեւան է եկել նաեւ ունիպիսի ստեղծագործութիւններում, որոնք անմիջական կապ չունեն ժողովրդական ակերտագրիւրի հետ (անաւարտ Անուշ օպերայի հատուածները, Քաղաքալարում քնան վնասները կոմիկական պատկերները, Առ գետն Բարեկցաց սաղմոսը, Ուր ես գալիս, ա՛յ գարուն խմբերգային պոէմը եւ այլն)։

Այս բոլոր գործերում խորապէս տպւորէ կերպարներով ներկայացուած են Հայաստանի ժողովրդի կեանքի խիստ ինքնատիպ էջեր։ Դրանցում յուզականութիւնը ազնուօրէն դուստ է, արտայայտւում՝ պարզ, բնութագրական ազգային լեզուն թարմ է, երաժշտական ձեւը կատարեալ, յիշուած։ Գոյների ու երանգների նրբութիւնը եւ շարադրանքի թեթեւութիւնն ու նրբագեղութիւնը ընդգծում են բովանդակութիւնը, խմբերգերում բարձր կատարելութեամբ է ներկայացուած ակապելլա դրութեան արուեստը։

Կոմիտասը վճռականօրէն մերժեց կոմպոզիցիայի աւանդական միջոցները։ Իր շատ երկերում նա կիրառել է հարմոնիայի եւ պոլիֆոնիայի բացառիկ ինքնատիպ, եւ այն ժամանակուայ եւրոպական երաժշտութեան համար նորութիւն հանդիսացած ճշմարտ, որոնք արտակարգ թարմ հնչում են տուել այդ երկերին։

Կոմիտաս-կոմպոզիտորը Հայ երաժշտութեան դասական հեղինակ է։ Միաժամանակ, նա համաշխարհային երաժշտական մշակոյթի խիստ հետաքրքրական ու ինքնատիպ երեւոյթներից է, որ մինչեւ հիմա, դժբախտաբար, դեռ քիչ է ճանաչուած։

Հայրենի երաժշտագետները Կոմիտասի կեանքը յաճախ բնութագրել են նաեւ որպէս սխրագործութիւն։ Այդ բնութագրութիւնն ակնարկում է ոչ միայն Կոմիտասի երաժշտական յանդուգն յայտնագործութիւնները, այլեւ այն դժուարին պայմանները, որոնք ամբողջ կեանքի ընթացքում հետապնդեցին բարձր արուեստի համար մաքառող, իր ժողովրդի երաժշտական մշակոյթ

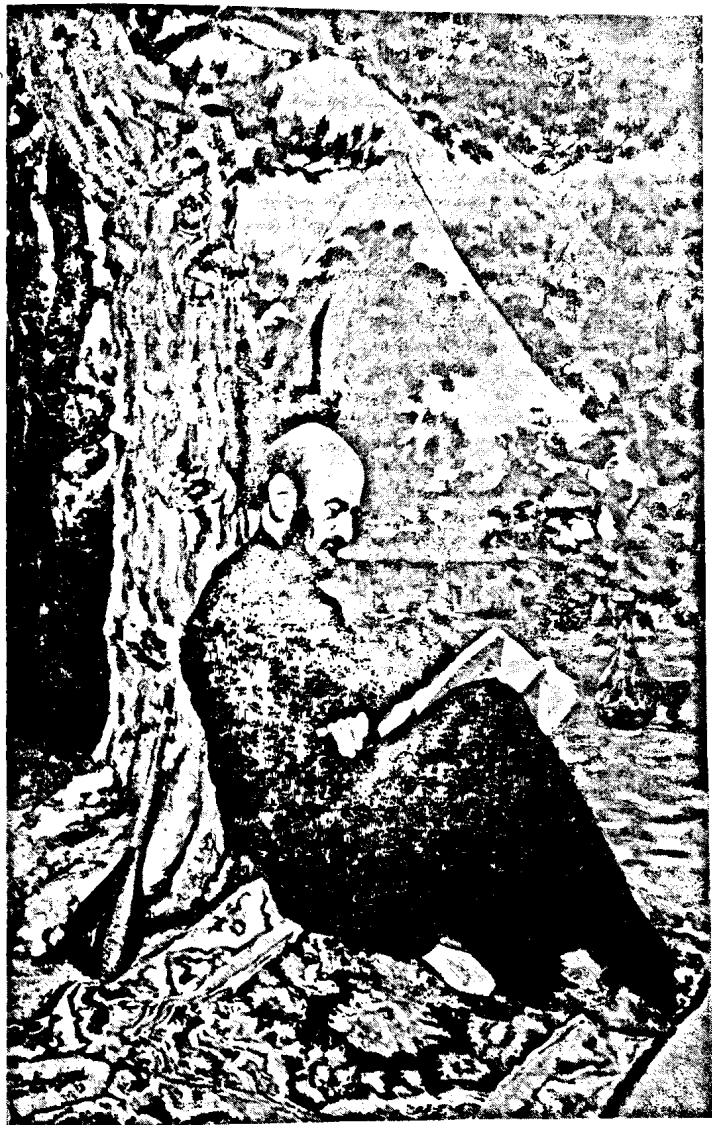
թի զարգացման համար պայքարող արուեստագէտին։

Կոմիտասի մկրտութեան անունը Սողոմոն Սողոմոնեան էր։ Մինչեց 1869 թուականի Սեպտեմբերի 26-ին Քէօթահայում (Հայարնակ քաղաք Անատոլիայում), արուեստով շնորհուած, բայց աղքատ ծնողների ընտանիքում (Հայրն աբհետաւոր էր), ծանմէկ տարեկան հասակում որբացաւ։ Մէկ տարի յետոյ նրան բերեցին Էջմիածին եւ ուսման տուն Տիգրեցեան հոգեւոր ճեմարան։ Շուտով պատանին երդի եւ երաժշտութեան արտակարգ ընդունակութիւններ երկան բերեց։ Կաթողիկոս Մկրտիչ Որմեաներ տեսնելով այդ, ամէն կերպ աջակցեց տղայի ընդհանուր եւ երաժշտական ուսմանը։ Ինտելիցում ստացած եռամեայ բարձրագոյն կրթութիւնը նրան զարժեց քաղաքում մասնագէտ։ Իսկ յետոյ՝ ճեմարանում մանկավարժական երկարամեայ հիւժիշ աշխատանք, վանքի երգչախմբի հետ անմիջապապմունք։...

Էջմիածնում Սողոմոնը հոգեւոր կոչում էր ընդունել։ Հենց այս առիթով էլ ստացել էր Դ-րդ դարի Հայ Նշանաւոր երաժիշտ ու ճարտարապետի անունից առնուած իր նոր՝ Կոմիտաս անունը։

Նա վարդապետ էր։ Բայց նա եկեղեցու սովորական սպասաւոր չէր։ Հոգեւոր կոչում ունենալով, նա չուզեց սահմանափակել իր երաժշտական — լուսաւորական, բնականօրէն զործական ու արտիստական (կատարողական) լայն գործունէութիւնը։ Իր համոզմունքներով ու գործունէութեան բուն իսկ բնոյթով նա քաղաքացի-արուեստագէտ էր բառիս լիակատար իմաստով։ Նրա գործունէութիւնն իր բոլոր բնազաւառներում մէկ միասնական նպատակ հետապնդեց՝ փառաբանել ժողովուրդը, վեր հանել ու ցոյց տալ նրա հզոր ստեղծագործ ուժը։ Հենց ինքն էր, որ երկար տարիների ստեղծագործական շփման արդիւնքով արտայայտուեց՝ «Ժողովուրդն է ամենամեծ ըստեղծագործողը, սովորեցէ՛ք նրանից»։

Այսպիսի գործունէութեան համար էջ-միածին միջավայրը չափազանց նեղ էր։ Նա ձգտեց լայն հորիզոնների, Տեղափոխուեց

Կ Ո Մ Ի Տ Ա Ս

Գործ: ՓԱՆՈՍ ԹԵՐԼԵՄԵՅԵԱՆԻ

Պոլիս, հայկական մշակույթի խոշոր կենտրոններից մէկն այն ժամանակ, ծառայեց այստեղ լայն գործունէութիւն:

Նա շարժուեցրեց Պոլսում իրականացնել իր մտադրութիւնը՝ ազգային կոնսերվատորիա բանալ: ազդի «մեծամեծները» շնորհապատեցին գործին, ասեմք, Թրքական բռնապետութեան պայմաններում նա հնարաւոր էլ էլէր: Բայց, նա ամէն տեսակի խռովողութիւն յաղթահարելով, կարողացաւ ոչ միայն ստեղծագործել ու հազարաւոր ժողովրդական երգեր հաւաքել, այլեւ իր կազմած բաղամարզ երգչախմբերով տուեց բազմաթիւ համերգներ, հանգէս եկաւ Հայրենիքում ու արտասահմանում՝ Փարիզում, Շվեյցարիայի, ինչպէս եւ Մերձաւոր Արեւելքի քաղաքներում, ամենուր հնչեցրեց իր ժողովրդի երաժշտութիւնը, այդ երաժշտութեան իր մշակումները: Եւրոպայում նա հանգէս եկաւ նաեւ դիտական համաժողովներում, միշտ Հայ ժողովրդական, նաեւ հայկական միջնադարի արուեստաւոր երաժշտութեան հարցերի շուրջ:

Կոմիտասի այս բոլոր ելույթներն աննախադէպ յաղորդութիւն դառն: Քննադատները երբեք ու խմբավար Կոմիտասին նոյն իսկ դերբնական յատկանիշներ վերագրեցին: Հայրենիքից կտրուած Հայերն ամենուր ասացին՝ «Կոմիտասը մեզ Հայաստան բերեց»: Նրա համերգներն ու դրոշմները նպաստեցին Հայ ժողովրդի ցրել դանդաղածները ազգային ժառանգութեան, նրանց ազգային դիտակցութեան արթնացման ու բարձրացման: Կոմիտասի ստեղծագործութիւնները, Հայ երաժշտութեան տեսութեան ու պատմութեան բնագիտական նրա դիտական եղբայրանդամները արժանապատեան եւրոպական խոշոր հեղինակութիւնները բարձր գնահատականին:

Այսպէս, գեռեւ ՁՈ՛ական Թուականներին վերջին, Կոմիտասի գերմանացի ուսուցիչները նրան գրում էին. «Ձեր խորապէս մտածուած դասախոսութիւնների միջոցով դուք մեզ խորունկ հայեացք ձգել տուեցիք՝ գլխի այն երաժշտութիւնը, որը մեզ ցարդ պիտի անյայտ էր եւ որը մեզ արեւմտեաններին շատ խառն էր ուսուցանել: Դուք արդի դիտութեան անպիսի ծառայութիւն կարող էք մատուցանել, եթէ Ձեր աշխատութիւնները հրապարակէք»:

Կոմիտասի Փարիզի համերգները մասին (1906-1907), ուր կատարուել էին նրա Հայ գեղջուկ եւ հոգեւոր մեղեդիների մեներադային եւ խմբերադային մշակումները, «Սրտը Թերթը գրեց». «...Մենք ըմբռնեցինք բնականաբար իսկ համը եւ զմայեցանք դաշնակցութիւն վրայ, որ նոյն ինքն Կոմիտաս վարդապետը բարձր հմտութեան եւ հանճարաւորութեան գործն է: Ու նուազ չաքանչաքանք Կոմիտաս վարդապետի տաղանդին ու հմտութեան վրայ եկեղեցական երգերուն մէջ՝ զոր ինքն իսկ երգեց ձայնով սը, որուն հնչիւնը՝ խորապէս արտայայտուի, որտեղ կը ցնցէր...»:

Այդ նոյն օրերին, նոյն ատեղծագործութիւնների ծանօթացել եւ զրանցով հիացել են Վեհապետ զ'էնդին, Կլոդ Դեբիւսսին, Մ. Ռաւելը, Ծ. Շոփուրը, Դ. Դե-Ալֆրաիդը, Ա. Ռուսսելը, Բուրգոմ-Յալպուրգէն, Ռ. Ռոյլանը, եւ ուրիշներ: Յայտնի է Դեբիւսսիի կարծիքը, երբ նա միայն «Անտուան» երգի հիման վրայ Կոմիտասին բնութագրել է որպէս մեծ ստեղծագործող: Մի չաքաւ Նշանաւոր երաժիշտներ մէկից աւելի անգամ նշել են այդ գնահատութիւնների դիտական բարձր արժէքը, որոնք Կոմիտասը կարողաց միջնադարի երաժշտական ընկերութեան 1911 թուականի Փարիզի համաժողովին, երբ նրա հոգեւոր գործերի համերգն եւս դնահատուեց որպէս համաժողովի բոլոր համերգներից ամենապարտաւոր:

Այսպէս Կոմիտասի արարածութեան վրայ Կոմիտասի՝ որպէս ինքնատիպ կոմպոզիտորի եւ երաժիշտ դիտականի համար: Բայց Առաջին Համաշխարհային Պատերազմի տարիներին, երբ Կոմիտասի գործունէութիւնն էլ անպատասխան էր բնահատուեց, այս բոլորը մոռացութեան տրուեց: Կոմիտասի գործունէութիւնը ընդհատուեց 1915-ի սղբերգական իրադարձութիւնների հետեւանցով, երբ տեղի ունեցաւ իր գաղթականութեամբ մարդկային ողջ պատմութեան:

թեան մէջ չլսուած ցեղասպանութեան ակաբը՝ Երիտասարդ Թուրքերի կառավարութեան կարպազութեամբ ոչնչացուեց Արեւմտեան Հայաստանի բնակչութեան մեծագոյն մասը։ Թէեւ Կոմիտասին աջակցող միջոցառումներով վերագործին Կ. Պոլիս, բայց տեսածի ու վերապրածի տպաւորութեան տակ նրա հոգեկան հաստատարակուածութիւնը խախտուեց, երեւան եկան նաեւ հոգեկան հիւսադուծութեան նշանները։

Բուժելու նպատակով Կոմիտասին փոխադրուեց Փարիզ, բայց բժշկականութեան միջոցները զբաղան արդիւնք չտուեցին։ Դեռ երկար տարիներ Կոմիտասը հոգեկան հիւսադուծութեամբ ապրեց Փարիզում։ 1935 թուականի հոկտեմբերի 23-ին, 66 տարեկան հասակում նա վախճանուեց։ Թաղուած է Երեւանում, գերեզմանը ու արուեստի գործիչների պանթէոնում։

Կոմիտասի՝ հանճարով օժտուած երաժշտի ու գիտնականի կեանքը, որ լինէր անխոնջ աշխատանքով ու պայքարով, ամոնացող նուիրուած էր հարգաւոր ժողովրդին։ Նրա արուեստին։ Կոմիտասի ազգայնական աշխատանքները Հայ երաժշտութեան զարգացման համար մեծական դեր կատարեցին, քանի որ այն ժամանակ, Հայ ազգային կոմպոզիտորական դպրոցի մեկնարկն չբացուած, համաշխարհային դասական երաժշտութեան փորձը մարմնաւորելուց լացի, պահանջում էր նաեւ ստեղծագործարար իւրացնել ազգային - ժողովրդական արուեստի դարաւոր աւանդութիւնները։ Նրա ստեղծագործութիւնները Հայերի երաժշտական նոր մշակոյթի զարգացման համար լայն հեռանկարներ բացին, քանի որ դրանք Հայ երաժշտութեան մէջ ներդրեցին աւանդութիւնների վրայ հիմնուած, բայց ժամանակակից կոմպոզիտորական արուեստի միջոցներով հարստացած երաժշտական լեզուն, ցոյց տուին այդ երաժշտութեան հետագայ զարգացման ճանապարհը։

Պատմական այս կարեւոր դերը կատարելով հանդերձ, Կոմիտասի ստեղծագործութիւնները բնաւ չխառանցին եւ իրենց դեղարուեստական պարզութեան մէջ գնալով շարունակ աւելի փայլում են թարմութեամբ ու ինքնատպութեամբ։

Երեւան

Վերջին տասնամեակներին Կոմիտասի երգերը աւելի ու աւելի յաճախ են հնչում Հայաստանից դուրս։ Հայ երաժշտութեան տասնօրեակներին կամ սովորական համերգներին, Հայ երգչախմբերի կատարմամբ Կոմիտասի խմբերգերը բազմիցս հնչել են Մոսկուայում եւ Բալթիկ ունկնդիրներին ու մասնադէտների անկեղծօրէն խոնարհեցրել կոմպոզիտորի մեծ արուեստի առաջ։ Արտասահմանի մի քանի ակադեմիկոսները հանդէս են գալիս որպէս Կոմիտասի մենեջերներ հիւսադուծութեան մեկնարկները։ Սովետական Միութեան մէջ, Եւրոպայի շատ երկրներում եւ Ամերիկայում Կոմիտասի ստեղծագործութիւնները փոխադրուած վիճակում մեծ բաւականութեամբ ունկնդրուել են Սովետական լուսավոր լարային կուսակցութեան մէջ։ Կոմիտասի անունը կրող Հայաստանի պետական կուսարտիկ կատարմամբ։

Այս բոլորը Կոմիտասի ստեղծագործութիւնների մէջ նոր՝ երկրորդ կեանքի սկիզբն է։ Թէեւ Կոմիտասի երկերը դեռեւս թարգմանուած չեն աշխարհի տարբեր ժողովուրդների լեզուներով, բայց կասկածից վեր է՝ երբ դրանք մատչելի դառնան միջազգային երաժշտական (կատարողական եւ ունկնդիր) լայն հասարակութեան, առաջ կը բերեն հեղինակի, նրա ստեղծագործութեան եղանակի նկատմամբ աւելի եւս մեծ հետաքրքրականութիւն։

Հայաստանում Կոմիտաս անունը պատկերաւոր է համաժողովրդական ջերմ սիրով ու կրօնազէյն յարգանքով։ Կոմիտասի երաժշտական, գրական մեծ ժառանգութիւնը, որի մի փոքր մասը նա կարողացաւ հարստարակել եւ որը նրա հիւսադուծեան սկզբնական շրջանում բաւական ցրիւ եկաւ, այժմ աստիճանաբար յայտնաբերուած, հաւաքուիլ եւ, իւրօրինակութեամբ է։

Հայաստանի Գիտութիւնների Ակադեմիան ձեռնարկել է Կոմիտասի երաժշտական ստեղծագործութիւնների, գիտական ու ազգագրական աշխատութիւնների 12 հատորանոց ժողովածուի հրատարակութեան, որի երրորդ հատորը լոյս կը տեսնի մեծ երաժշտագէտի մենագիտական 100-ամեակի օրերին։

ՌՈՒՆԵՐՏ ԱՍՍԵՅԱՆ